

*Гуменюк Т. І.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

РОЗВИТОК ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЮРИДИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У II ПОЛОВИНІ 40-Х – НАПРИКІНЦІ 80-Х РР. XX СТ.

Анотація. У статті проаналізовано напрями й тематику історико-правових досліджень, визначено політико-правові умови діяльності науковців у II половині 40-х – наприкінці 80-х рр. XX ст., узагальнено науковий доробок львівських правників. Установлено, що загалом радянський період розвитку юридичної науки здебільшого позитивно вплинув на розгортання історико-правової дослідницької школи.

Ключові слова: радянський режим, ідеологічний диктат, проблеми права, історико-правові дослідження, кафедра теорії та історії держави і права.

Постановка проблеми. Сучасна юридична спільнота не зможе утвердити свою інтелектуальну самостійність, ідентифікувати себе в культурі без дослідження власної внутрішньої історії, яка в професійній свідомості не має бути заглиблена в політичні, економічні та інші процеси «зовнішньої історії». Використання історичного досвіду на прикладі юридичного факультету Львівського університету привнесе неоціненний досвід у реформуванні правової науки. Зростання інтересу сучасних учених до переосмислення творчих здобутків минулих поколінь допоможе забезпечити розвиток правових поглядів вітчизняних науковців. Уявлення багатьох теоретиків права про юридичну науку та загальнотеоретичну її частину десятиліттями були скуті ортодоксальною марксистсько-ленінською ідеологією. Вона зумовила державницьке, а подеколи відверто авторитарне й навіть тоталітарне трактування права, яке, незважаючи на намагання багатьох учених звільнитися від нього, збереглося донині. Теоретики права висловлюють різноманітні, іноді неоднозначні погляди не лише щодо предмета науки загальної теорії держави і права та відповідної навчальної дисципліни, а й навіть щодо її назви [1, с. 3].

Варто зауважити, що питання, пов'язані з розвитком історико-правових досліджень, останнім часом аналізуються в роботах таких науковців, як М. Козюбра, В. Кравченко, В. Сокурченко, О. Святоцький, П. Рабінович, Б. Тищик, І. Бойко, І. Усенко, В. Кахнич та ін.

Метою статті є аналіз історико-правових досліджень на юридичному факультеті в умовах ідеологізації наукового життя, узагальнення наукового доробку львівських істориків права у другій половині XX ст.

Вклад основного матеріалу дослідження. У повоєнний період різко посилюється ідеологічний диктат партійно-радянських органів на академічну науку задля остаточного її одержавлення та перетворення на допоміжний засіб в утвердженні комуністичної ідеології, практики сталінізму в західному регіоні УРСР, який приєднано до СРСР у 1939–1945 рр. В основу то-

гочасних наукових розробок міцно увійшов марксизм-ленінізм у сталінській інтерпретації як методологічна основа всіх наук, насамперед суспільних. У 1944–1945 рр. політична кон'юнктура виявилася досить сприятливою для розбудови на заході України радянської академічної інфраструктури. Їй відведено важливе місце в системі заходів, декларованих радянськими директивними органами, щодо швидкої ліквідації руйнівних наслідків нацистської окупації, відбудови та розвитку економіки й культури регіону тощо, що мали забезпечити повну й остаточну інтеграцію нещодавно возз'єднаного регіону у все-союзний простір [2, с. 20].

Протягом 1944–1953 рр. пряме насильство та ідеологічний диктат залишались основними засобами приборкання західноукраїнської інтелігенції, для більшості якої формальна згода і співпраця з новою владою була вимушеним компромісом. Інтелігенція щиро прагнула служити народу, зблизитися з ним. Загострене почуття національної свідомості, великий вплив європейської культури, традицій, релігії чинили інтелектуальний опір утвердженню сталінізму. Зрозуміло, тоталітарна влада не могла толерувати такий стан речей [3, с. 592]. Ідейно-політичний і психологічний тиск на суспільствознавців здійснювали зібрання при Управлінні агітації та пропаганди ЦК КП(б)У, на яких підлеглі були змушені звітувати перед високим керівництвом, що розпікало підзвітних за найменші провини. Особливе занепокоєння керівників викликали справи в західноукраїнському регіоні, зокрема негативне ставлення місцевої інтелігенції до радянської влади з її «новаціями», підтримка місцевим населенням повстанської боротьби, очоленої ОУН(б) [4, с. 20–21]. У Львівському державному університеті за час з вересня 1947 р. до квітня 1948 р. було звільнено як політично неблагонадійних 37 професорів, доцентів, асистентів. Серед відражованих був О. Надрага – доцент кафедри державного права.

Процеси радянської лібералізації другої половини 1950-х рр. на теренах української гуманітаристики розгортатимуться дещо пізніше, ніж у російській науці. Зауваги деяких дослідників про те, що хрущовська десталінізація майже одразу відкрила простір для переписування «національних історій» у радянській історіографії видаються надто схематичними, позаяк не враховують тодішніх суспільно-політичних обставин і соціокультурних передумов академічного життя в Україні [5, с. 14]. Упродовж другої половини 1940-х – 1950-х рр. в українській радянській історіографії розгортався складний процес ротації поколінь, який помітно затягнувся. Відзначимо, що мінливість ідеологічної кон'юнктури та партійного курсу (особливо після 1953 р.), розриви між кількома генераціями вчених, знекровлена вища школа були наслідком воєнно-політичних реалій, які суттєво загальмували входження нового покоління вчених до

українського історієписання. Так чи інакше, кожен український учений-гуманітарій, який розпочинав академічну кар'єру в середині XX ст., стикався з кількома векторами, що впливали або навіть визначали контури його наукової творчості. Це – соціокультурна спадщина й рудименти сталінізму, паліативні можливості, які з'явилися за часів відлиги, одночасно складне та суперечливе усвідомлення чи самоусвідомлення інтелектуалами того зв'язку, що єднав їх із попередниками [5, с. 15].

Закінчення відлиги не призвело до зворотного повернення до виключно вузько-нормативного розуміння права. Широкий підхід до права продовжував існувати, однак офіційне визнання все ж мала нормативна школа права. Тут також варто зазначити, що в цей період (60–80-і рр. XX ст.) концепція нормативістського розуміння права продовжувала розвиватись і поглиблюватись. Значний вплив на її розвиток у ці роки зробив П. Недбайло, С. Алексєєв, М. Байтін та ін. [6, с. 71].

Після звільнення Львова від німецьких окупантів Львівський державний університет знову відновив свою діяльність. П. Домбковському було доручено керувати кафедрою загальної історії держави і права, він став одним із найвідоміших учених з історії держави і права всієї Східної Європи [7, с. 22].

Після демобілізації, повернувшись до Львівського університету, П. Недбайло зосередив свою наукову увагу на загальнотеоретичних проблемах закону й законності. У 1947 р. в Академії суспільних наук (м. Москва) він успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Закон у соціалістичному суспільстві». Написана на матеріалах подальших досліджень його фундаментальна стаття «Радянська соціалістична законність, її основні принципи й призначення» відіграла важливу роль у розробці загальної теорії законності [8, с. 3]. Він відстоював плідну ідею, що законності притаманні неординарні властивості та специфічні закономірності розвитку, що в силу цього її не можна ототожнювати з такими правовими явищами, як законодавство й застосування права [9, с. 50]. У 1954–1956 рр. П. Недбайло навчався в докторантурі Інституту права ім. О.Я. Вишинського АН СРСР, де 1 березня 1957 р. захистив докторську дисертацію «Применение советских социалистических правовых норм», а 5 липня 1958 р. рішенням Вищої атестаційної комісії йому було присуджено ступінь доктора юридичних наук. Пізніше на базі цих досліджень ученим було підготовлено й опубліковано дві фундаментальні монографії: «Советские социалистические правовые нормы» (Львів, 1959 р.) і «Применение советских правовых норм» (Москва, 1960 р.) [10, с. 322]. Із 1959 р. завідував кафедрою теорії та історії держави і права Київського державного університету ім. Т. Шевченка. У 50-ті рр. XX ст. П. Недбайло розробив загальнотеоретичні проблеми норм права, їх тлумачення й застосування, котрі у вітчизняній літературі не були вивчені на монографічному рівні. Наукові результати цих розробок у майбутньому справедливо були оцінені як вагомий внесок у розвиток теорії держави і права та юридичної науки загалом. Найбільш суттєве значення мали висновки П. Недбайла про специфіку, структуру й види правових норм, їх місце та роль у системі соціальних норм суспільства, основні засоби й вимоги правозастосування, про об'єктивну істину в процесі застосування норм права, способи та види їх тлумачення [11, с. 4].

Відомий науковець В. Сокурєнко тривалий час працював деканом юридичного факультету, очолював кафедру теорії та історії держави і права Львівського університету (1960–1990 рр.). Уперше за всю історію колишньої союзної держави він започаткував дослідження засад юридичної деонтології.

Відомо, що основоположником Львівської історико-правової дослідницької школи був доктор юридичних наук В. Кульчицький, який у 1950 р. приступив до глибокого наукового дослідження загальних закономірностей розвитку держави і права західноукраїнського регіону. Значну увагу науковець звернув на дослідження суспільно-політичного ладу і права Галицько-Волинської держави, державного ладу, судоустрою і права в Україні, особливо на землях Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття, які до 1939–1944 рр. перебували в складі іноземних держав. 19 квітня 1954 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Галицький сейм в системі колоніального апарату Австро-Угорщини» [12, с. 9]. Його перу належить, зокрема, низка публікацій про окремі аспекти правових і політичних поглядів Івана Франка, праці про визначних представників української юридичної науки – сучасників ученого Б. Бабія та В. Калиновича [13, с. 35]. У праці «Державний лад і право в Галичині (у другій половині XIX – на початку XX століття)» (Львів, 1966 р.) учений сформулював новаторські для того часу висновки:

1. Захопивши в результаті першого поділу Польщі (1772 р.) Галичину, австрійські загарбники встановили там кривавий колоніальний режим. Намагаючись створити на Галичині, як і на Буковині й Закарпатті, монопольний ринок для промисловців центральних областей, правлячі кола Австро-Угорщини гальмували її економічний розвиток. Галичина залишалась відсталім сільськогосподарським краєм, понад 90% населення було зайняте в сільському господарстві. У ньому панувало велике поміщицьке та церковно-монастирське землеволодіння.

2. Поряд із соціальним і політичним гнітом українське населення краю зазнало жорстокої національної дискримінації. Українська мова грубо ігнорувалась у судах і адміністративних установах. Реорганізований у результаті розвитку капіталістичних відносин австрійський державний апарат використовували польські поміщики та буржуазія для збереження свого панування над українськими й польськими масами.

3. На Галичину було поширено австрійське законодавство, яке хоч і мало низку феодалних пережитків, але в основному відповідало інтересам панівного класу.

Наприкінці цієї праці вчений подав цікаві схеми щодо системи центральних органів Австро-Угорщини (Рейхстрату в Австрії та Сейму в Угорщині, а також підпорядкованих органів австрійському імператорові й угорському королеві в одній особі); органів державної адміністрації (намісник) і крайового самоврядування (крайовий сейм) у Галичині на чолі з імператором; структури Галицького крайового сейму; системи органів суду і прокуратури в Галичині [14, с. 47–48]. У 1970 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Політичний апарат колоніального управління Східною Галичиною (друга половина XIX – початок XX ст.)».

У радянські часи більшість іноземних джерел, література були засекречені, знаходились у т. зв. спецфондах, доступ до яких був украй обмежений. Тим не менше, професор В. Кульчицький переважно досліджував актуальні проблеми з історії держави і права західноукраїнських земель у різні періоди їх розвитку, зокрема в часи австрійського та польського панування, а також у різні періоди становлення української державності. Він активно займався проблемами україно-вірменських політично-правових відносин, державно-правового розвитку сусідніх Молдавії, Білорусії тощо, виступав автором і співавтором навчальних посібників і підручників (зокрема ще в радянські часи співавтором фундаментального підручника

«История государства и права СССР» (Москва, 1967 р.) тощо [15, с. 15–16].

Усередині 1960-х рр. більшість наукових праць, виконана на юридичному факультеті Львівського університету, пов'язана з радянською юридичною дійсністю; майже немає праць, у яких було б якесь пов'язання з українською юридичною наукою минулого, зокрема Княжої Русі (це, виходить, зарезервоване для російських університетів), чи хоча б із джерелами та інститутами українського права литовсько-руської доби або козацької держави. Із назв праць важко здогадатися також про нав'язування сучасним українським дослідникам права традицій української юридичної науки останніх десятиріч (академіки М. Василенко, М. Слабченко та ін.). Не видно в них також зв'язків із дослідженнями права за кордоном [18, с. 100].

У 1968–1972 рр. заступником декана юридичного факультету працював Б. Тищик. У 1966 р. він захистив у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка кандидатську дисертацію на тему «Утворення і діяльність Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (1920 рік)», науковий керівник – В. Калинович. За кордоном видано такі дослідження: розділ у спільній польсько-українській монографії «Rozwoj demokracji socjalistycznej», Lublin, 1977 р., дві статті в науковому збірнику Перемишльської Вищої Школи адміністрації і управління (1986) [16, с. 203]. У 1990 р. за конкурсом вченою радою університету був обраний завідувачем кафедри історії та теорії держави і права Львівського державного університету. Монографія Б. Тищика «Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.)» (Львів, 1970 р.) стала найповнішим комплексним дослідженням історії ГСРР за радянської доби. Звичайно, цій монографії притаманні загальновідомі слабкі сторони, характерні для всього гуманітарного блоку наукової продукції радянської доби, але зібраний автором унікальний фактичний матеріал не втратив цінності й для сучасних дослідників [17, с. 75].

На початках «перебудови» траплялося, що науковці західного регіону за інерцією ще оглядалися на традиційні ідеологічні схеми, сподіваючись, що вони ще придатні для творення об'єктивної реальності. Водночас пострадянська українська гуманістика запозичила з попередньої доби поодинокі приклади дотримання високих стандартів емпіричного дослідження, суто радянську розгалужену й взаємопов'язану систему інституцій і глибоко засяїні зерна конформізму, уніфікації наукового стилю, державно-політичної легітимізації своїх досліджень [19].

Висновки. У повоєнний період юридичній науці та її представникам довелося зазнати безпрецедентних випробувань на міцність унаслідок ідеологічного протистояння в умовах тоталітарного режиму. Заохочення або ж примусовість дослідження проблем сучасності, включаючи політико-правові процеси, за умови відсутності свободи творчості, обмеженості доступу до архівних матеріалів створювали перешкоди львівським історикам права нагромаджувати і правдиво відтворити дійсність. Загалом радянський період розвитку юридичної науки здебільшого позитивно вплинув на розвиток цієї галузі знань.

Література:

- Коцюбинська О.Ю. Теорія держави і права: системний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / О.Ю. Коцюбинська. – Львів, 2012. – 17 с.
- Луцький О. Радянська академічна наука в західних областях України 1940–1951 рр.: від відділів до інститутів / О. Луцький // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2009. – Вип. 15 (2). – С. 11–25.
- Луцький О. Приборкання інтелігенції 1939–1953 рр. / О. Луцький // Реабілітовані історією. Львівська область. – Львів, 2009. – Кн. 1. – 2009. – С. 581–595.
- Коваль М.В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М.В. Коваль // УІЖ. – 2002. – № 1. – С. 3–26.
- Смолій В.А. Історія інститутська, історія українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) / В.А. Смолій, О.А. Удод, О.В. Ясь // УІЖ. – 2012. – № 1. – С. 4–28.
- Машков А. Пліуралізм вітчизняного праворозуміння / А. Машков // Про українське право : збірник статей кафедри теорії та історії держави і права. Число III / за ред. проф. І. Безклубого. – К., 2008. – 314 с.
- Тищик Б. Пшемислав Домбковський – видатний історик права (до 130-річчя від дня народження) / Б. Тищик // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2007. – Вип. 44. – С. 14–23.
- Рабінович П. Пам'яті вчителя (до 100-річчя від дня народження професора Петра Омеляновича Недбайла) / П. Рабінович // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2007. – Вип. 44. – С. 3–10.
- Доротюк О.Г. Громадська, наукова та правова діяльність Петра Недбайла у воєнний та післявоєнний період / О.Г. Доротюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 12. – Т. 1. – С. 50–52.
- Шипко Л. Історія формування, структура та документальний склад особового архівного фонду члена-кореспондента АН УРСР П.О. Недбайла (за матеріалами Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського) / Л. Шипко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – 2012. – Вип. 34. – С. 322–336.
- Рабінович П. Пам'яті вчителя (до 100-річчя від дня народження професора Петра Омеляновича Недбайла) / П. Рабінович // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2007. – Вип. 44. – С. 3–10.
- Святоцький О.Д. Професор В.С. Кульчицький – один з найвизначніших українських вчених-правознавців, людина з великої літери / О.Д. Святоцький // Наукова спадщина професора В.С. Кульчицького (1919–2009) і сучасність : матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції (28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів) / ред. колегія: А.М. Бойко (голова), І.Б. Усенко (заступник голови), І.І. Бойко (відп. секр.), Б.І. Тищик, О.Н. Ярмаши, І.В. Музика, М.М. Бедрій, С.В. Ромінський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка ; ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 5–12.
- Андрусак Т.Г. Володимир Кульчицький як історик української правової думки / Т.Г. Андрусак // Наукова спадщина професора В.С. Кульчицького (1919–2009) і сучасність : матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції (28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів) / ред. колегія: А.М. Бойко (голова), І.Б. Усенко (заступник голови), І.І. Бойко (відп. секр.), Б.І. Тищик, О.Н. Ярмаши, І.В. Музика, М.М. Бедрій, С.В. Ромінський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка ; ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 35–45.
- Коваль А.Ф. Галичина як особливий об'єкт наукових досліджень професора В.С. Кульчицького / А.Ф. Коваль // Наукова спадщина професора В.С. Кульчицького (1919–2009) і сучасність : матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції (28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів) / ред. колегія: А.М. Бойко (голова), І.Б. Усенко (заступник голови), І.І. Бойко (відп. секр.), Б.І. Тищик, О.Н. Ярмаши, І.В. Музика, М.М. Бедрій, С.В. Ромінський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка ; ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 46–51.
- Тищик Б.І. Віхи життя і науково-педагогічної діяльності визначного українського історика права В.С. Кульчицького / Б.І. Тищик, І.І. Бойко // Наукова спадщина професора В.С. Кульчицького (1919–2009) і сучасність : матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції (28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів) / ред. колегія: А.М. Бойко (голова), І.Б. Усенко (заступник голови), І.І. Бойко (відп. секр.), Б.І. Тищик, О.Н. Ярмаши, І.В. Музика, М.М. Бедрій, С.В. Ромінський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка ; ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 13–19.
- Провідні вчені Західного регіону України (Економіка та право). Довідкове видання / ред. кол.: відповідальний редактор академік НАН України М.І. Долішній. – Львів, 2003. – 250 с.
- Красінський А.В. Радянські державні утворення доби української революції (1917–1921 рр.): аналітичний огляд історико-правових

досліджень / А.В. Красніцький // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 74–79.

18. Прокоп М. Публікація про Львівський університет / М. Прокоп // Сучасність. – 1965. – № 2 (50). – С. 100–117.
19. Портнов А. Наукове середовище і академічна культура в сучасній Україні / А. Портнов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.humanities.org.ua/projects.php>.

Гуменюк Т. И. Развитие историко-правовых исследований на юридическом факультете Львовского государственного университета во II половине 40-х – в конце 80-х гг. XX в.

Аннотация. В статье проанализированы направления и тематика историко-правовых исследований, определены политико-правовые условия деятельности ученых во II половине 40-х – конце 80-х гг. XX в., обобщен научный потенциал львовских юристов. Установлено, что в целом советский период развития юридической науки в основном положительно повлиял на развертывание историко-правовой исследовательской школы.

Ключевые слова: советский режим, идеологический диктат, проблемы права, историко-правовые исследования, кафедра теории и истории государства и права.

Humeniuk T. The development of the historical and legal studies at the Law Faculty of the Lviv State University in the second half of the 40's – late 80's of the XX century

Summary. The article analyzed the trends and areas of historical and legal researches, determined the political and legal conditions of scientists' activity in the second half of the 40's – late 80's. of the XX century, generalized scientific achievements of Lviv lawyers. It was established that in general the Soviet period of the legal science development in principle positively affect the deployment of historical and legal research school.

Key words: Soviet regime, ideological dictate, problems of law, historical and legal researches, the Department of Theory and History of State and Law.